

Masaryk; Tomas

x 327(437.1)

x 93

clm:

MASARYK ÉS A MAGYAROK

Hajlamosak voltunk és vagyunk a történelmi Magyarország felbomlásának és Trianonnak az okait szinte csupán a magyar és osztrák történészek művei, valamint a korszak vezető államférfiainak a memoárjai alapján megítélni. Neves történészeink egy része azonban – szerencsére – már a 70-es évek óta túltekint ezen a szűk szemhatáron, és az Osztrák–Magyar Monarchiával foglalkozó könyvtárnyi szakirodalmat felhasználva nem Budapest- vagy Bécs-centrikusan ítéli meg a Habsburg-birodalom bukásának okait. De sajnos még ezek a szerzők sem fordítanak kellő figyelmet a csak Palacký és Havliček működése utáni csehországi politikai és szellemi élet monarchiabeli összefüggéseire, beleértve annak cseh–magyar vonatkozásait. Holott Prága felől nézve a Monarchiát, a komparatisztika, az összehasonlítás módszerét használva, nyilvánvalóan új aspektusok tárulhatnának fel a szemlélő előtt.

Még az olyan jelentős cseh személyiségek, mint Tomáš Masaryk neve is alig vetődik fel a Monarchiáról szóló magyar művekben és más nyelvű kiadványokban, holott ebben a korszakban nemcsak tudományos munkássága imponáló, hanem politikai, valamint közéleti tevékenysége is nagy visszhangot keltett a Lajtán túl. Hazai történetírásunkban kivételt képez Kovács Endre munkássága, aki történelmi arcképei között Masarykról is megrajzolja a maga portréját. Éppen az ő életrajza adott nekem ösztönzést e tanulmány megírásához, mert Masaryk magyar kapcsolatairól, a magyar történelemről és a magyarokról vallott nézeteiről sajná-

ny:

k: Vigh Károly

latos módon nem esik szó Kovács Endre egyébként kitűnő arcképvázlatában.

Ugyan a nagy magyar történelmi szintézis hetedik kötetében már felbukkan Masaryk neve, de csupán az európai radikalizmus századfordulós jelentkezésével összefüggésben történik említés ideológiai munkásságáról. Egyébként T. G. Masaryk besorolását a polgári radikálisok közé, rokonítva őt a magyar polgári radikálisokkal – vitathatónak érzem. Sokkal összetettebb egyéniség annál, semminthogy egyetlen társadalmi, illetve ideológiai „skatulyába” lehetne őt besorítani. Ezt – úgy látszik – a tanulmányíró is érezte, mert már a következő oldalon arra hivatkozik, hogy Masaryk szigorúan polgári liberálisnak tekintette magát.

Ki volt valójában T. G. Masaryk, polgári radikális vagy liberális gondolkodó? Milyen helyet foglal el a 19. századvég gondolkodói és a 20. század első harmadának államférfijai között? Milyen utat járt be szülőfalujától, Hodonintól a Hradcsinig, az egykori prágai királyi palotáig? És amire legfőképpen válaszolni szeretnék: mit mondhatunk magyarságszemléletéről és a magyarokhoz fűződő kapcsolatairól?

*

A dél-morvaországi Hodonin volt a szülőföldje, közel a magyar és az osztrák határhoz, a cseh és a szlovák etnikum határvidékén, ahol 1850. március 7-én látta meg a napvilágot. Masaryk indulása a cseh, szlovák és magyar etnikum érintkezési pontjaitól meghatározó jellegű volt egész életére. Maga Masaryk így vall származásáról: „Apám magyar állampolgár volt, köpcsényi születésű (község Pozsony közelében, V. K.), és így én is magyar állampolgárnak születtem. Ugyan Hodoninban, Morvaország legdélibb részén jöttem a világra, de ez közel van a magyar határhoz. Szüleim nem beszéltek magyarul, de én gyakran pihentem a Balaton tavánál, sok kellemes órát töltöttem el ott, többször átutaz-

tam Magyarországon, és a szlovák nép érdekében figyelemmel kísértem Magyarország kultúráját, politikáját, s jól beszéltem magyarul.” (T. G. Masaryk: *A nemzetiségi kérdés*, Bratislava, 1935., 194.) Magyarországi, köpcsényi származása miatt nem egy munkájában szlováknak vallja magát. Nevezetes művében, *A világforradalomban* is szlovák érzelmeit hangsúlyozza. (287.) A cseh és a szlovák etnikum közt a morva–szlovák határvidéken Masaryk több egyező, mint eltérő nyelvi és egyéb jelenséggel találkozott, ami döntően meghatározta a későbbi államférfi és köztársasági elnök véleményét a csehszlovakizmusról. Mint ismeretes: Masaryk is az egységes csehszlovák nemzet álláspontját vallotta, és eme illúziójának alapját az képezte, hogy csupán nyelvjárásbeli különbséget látott a cseh és a szlovák nyelv között.

Masaryk apja, egy dél-morvaországi császári uradalom kocsisa, nem érezte jól magát a császári lakajok között, és ezért gyakran változtatta szolgálati helyét. A kis Tamás gyermekkorra ezekre a zaklatott évekre esett. Apja végül 1866-ban hagyta ott a császári uradalmat. Életrajzírói szerint Masaryk az apjától örökölte állhatatosságát, hajlíthatatlan keménységét, és már fiatalon megnyilvánuló öntudatos magatartását. Az anyja jómódú, félig német családból származott, akinek alakját Masaryk később – a Karel Čapekkel folytatott beszélgetéseiben – nagy szeretettel idézi fel: „Anyám okos és eszes nő volt... Hodoninban uraknál szakácsnő volt... Ebből az úri társaságból maradt meg benne a vágy, hogy mi, gyerekek egy kissé magasabbra kerüljünk a társadalmi ranglétrán...”

Habár apja kovácsinasnak adta, egy véletlen folytán – egykori tanítójával összetalálkozva – mégis folytatta tanulmányait. Így került a brünni német gimnáziumba, ahol maradandó élményként élte át a Monarchia königrätzi vereségét 1866-ban. Brünni évei alatt a maga kenyerén élt, magánórákat adott. Szerencséjére egyik tanítványának apja, egy rendőrtanácsos, Brünn legtehetősebb embere volt. Így

jutott könyvekhez, és sokat olvasott. Főleg a katolikus irodalom érdekelte, és itt – mint később elmondta – a katolikus transzcendentalizmus és univerzalizmus, a nemzetköziség és világiasság hatása alá került. „Dühös és kérlelhetetlen katolikus voltam” – írja életének erről a szakaszáról. Néhány évvel később azonban már a klasszikus filozófia művelője, és 1878-ban a katolikus hitről a csehtestvérek egyházába lép át. Vallásossága inkább erkölcsi világfelfogás. Erről így vall: „...a vallásnak másnak kell lennie, mint amit a templomban kínálnak... Tévedés lenne a vallást az egyházi dogmákkal azonosítani.”

E rövid periódus után felébred benne a cseh nemzeti öntudat, és emiatt eltanácsolják a brünni német gimnáziumból. Pártfogója azonban Bécsbe viszi, ahol élete kedvezően alakul. Az előkelő bécsi „akadémiai” gimnáziumban érettségizik 1872-ben. Már gimnazista éveit szorgalmasan tanul nyelveket: franciát, orosz, lengyelt és angolt. Tehetsége azonban más téren is megmutatkozik: nagyszerűen rajzol (főleg karikatúrákat), elbeszéléseket, verseket ír, és a zenében is képezi magát. A Čapekkel folytatott beszélgetései során pedig még azt is elmesélte, hogy érettségin földrajzból Magyarország nemzetiségi és vallási statisztikájáról is kérdezték.

Masaryk a császárvárosban 12 esztendő telt, 1882-ig tartózkodik ott. Egyetemi éveit főleg a német klasszikusokat bújja, de belemerül Chateaubriand-ba és Musset-be is. Figyelemmel kíséri Viktor Adlerék mozgalmát, alaposan áttanulmányozza Marx főművét: *A tőkét*. A világirodalmat német közvetítéssel ismeri meg, de foglalkozik az osztrák irodalommal is. A francia nyelv birtokában korán olvassa Balzacot, Sandot, Dumas-t, Hugót, Renant. Chateaubriand-tól fordít is. A francia filozófusok közül főleg Descartes, Comte és Rousseau álltak közel hozzá. Puskitól Tolsztojjig az orosz irodalom iránt is nagy érdeklődést tanúsít. Csupán

az angol és az amerikai irodalommal ismerkedett meg később, amerikai származású felesége befolyására.

Cseh nyelven megjelent első munkája Plátó hazafiságáról írt cikke volt. Mint bécsi magántanár, a hipnotizmusról szóló előadását nyomtatásban is megjelentette. Doktori értekezésének címe *Plátó a halhatatlanságról*, 1876-ban készült el, és így Lipcsébe már mint a filozófia doktora mehetett és töltött kint egy esztendő. Ott ismerte meg feleségét, a régi hugenotta nemzetségből származó Charlotte Garrigue-ot, akinek az apja kivándorolt Amerikába. Az Európába üzleti célból látogató apa Charlotte-tal Németországban járva lányát – aki kitűnően zongorázott – elvitte Weimarba, hogy megismertesse Liszttel és a világhírű mester zenei köreivel. Charlotte később sokat beszélt Masaryknak a Gewandhausban tartott hangversenyekről és arról az élvezetről, amit a Tamás-templomban előadott motetták hallgatása nyújtott.

Masaryk, aki 1878-ban házasságuk után felesége családi nevét, a Garrigue-ot is felvette, 45 évig élt boldog házasságban az amerikai nővel, akiből rövidesen felvilágosult cseh asszony lett. Segítette férjének politikai harcait, egész tevékenységében biztos támaszt nyújtott neki. Demokratikus meggyőződésére jellemző, hogy a munkásmozgalom iránt érdeklődve, 1905-ben tagja lett a szociáldemokrata pártnak, tevékenyen részt vett a nőmozgalomban és a párt szociális akcióiban. Házasságukból öt gyerek származott: Alice, Herbert, Eleonor, János és Olga. Közülük Eleonor csak néhány napig élt, festőművész fiuk, Herbert korán, 1915-ben halt meg. Alice lányuk a Csehszlovák Vöröskereszt elnöknője lett, és ezt a funkcióját még a második Csehszlovák Köztársaságban is betöltötte. Érdemes róla megjegyezni, hogy amikor a második világháború után a szlovákiai magyarság egy részét a „hontalanság éveit” alatt Csehországba deportálták, és a magyarok szószólói hiába fordultak Clementishez meg más szlovák vezetőhöz a náci módszereket alkalmazó hatóságokkal szemben, akkor csak Masaryk Ali-

ce enyhítette a deportáltak fájalmát. – Masarykék legnevezetesebb gyermeke kétségtelenül János fiuk volt, a későbbi külügyminiszter, aki – mint ismeretes – az 1948-as prágai februári forradalom után nem volt képes az eseményeket elviselni, és állítólag öngyilkosságot követett el. Magyar vonatkozásban az a nevezetes esemény fűződik Ján Masaryk személyéhez, hogy amikor az 1945. évi párizsi béketárgyalások előtt Károlyi Mihály megbízásából Ignóus felkereste őt párizsi lakásán és ajánlatot tett neki Károlyi nevében egy csehszlovák–magyar különmegállapodás elfogadására, Masaryk egy olyan kompromisszumhoz adta beleegyezését, amely Kassa kivételével érvényben hagyta volna az 1938. évi bécsi döntés magyar–szlovák határát. Nem Masarykon múltott, hogy végül is még ráadásul három falut átcsatoltak a trianoni Magyarország területéről Csehszlovákiához.

Folytatva Masaryk életpályáját, amikor egyéves lipcsei tartózkodása után visszatért Bécsbe, megírta magántanári disszertációját az öngyilkosságról, mint a modern civilizáció társadalmi tömegjelenségéről. Majd a prágai cseh egyetem megnyitása után, 1882-ben elfogadta a meghívást, hogy foglalja el a filozófiai tanszéket. Kicsit idegenkedett a cseh fővárostól. „Féltem Prága kicsinységétől, a prágaiak előtt egészen idegen voltam s a cseh nemzeti élettől eltávolodtam” – vallotta meg őszintén évtizedek múltán a lelkéhez oly közel fekvő cseh írónak, Karel Čapeknek. Péntek esténként járt Masaryk Čapekhez, akinek házában gyakran találkozott Vitezslav Nezvállal, a későbbi Lenin-díjas kommunista íróval. Masaryk akkor valóban nem tudott beilleszkedni a cseh politikai életbe, azok közé, akik az úgynevezett nacionalizmust mindenk fölé helyezték.

Mielőtt Masaryk prágai korszakával foglalkoznánk, áttekintést kell adnunk arról a korról, amelynek szellemisége, tudománya körülvette őt a századforduló táján. Egyéniségének, tudományos világszemléletének kialakulására nagy hatást gyakoroltak a 19. század második felének eszmeáramlatai.

A kapitalista fejlődés felgyorsulása a legjelentősebb európai országokban átalakította a társadalom és a gazdaság szerkezetét, a politikai küzdelmek főfrontjába helyezve a burzsoáziát és a proletariátust. Mindez a szellemi életben véget vetett a „schöngeszt”-jellegű romanticizmusnak, és mind az irodalom, mind a képzőművészet terén a realizmus vált uralkodóvá. Óriási fejlődés volt tapasztalható a természettudományok terén is a realizmus elvének megfelelően. A szinképelemzés, a fény, hang és villamosság, telefon, távíró terén elért felfedezések szinte forradalmasították a természettudományokat, és kihatottak a társadalomtudományok fejlődésére is.

A fenti körülmények között kialakult tőkés nagyipar átalakította a társadalmat, és elmélyült az ellentét a nagypolgárság és a feltörekvő munkásosztály között. Az értelmiség – részben származása, részben neveltetése folytán – a két alapvető társadalmi osztály ideológiai-politikai harcainak Scyllái és Charybdisei között kereste a kivezető utat. Ezt tette Masaryk is.

A prágai cseh egyetem filozófiai tanárát különösen a logika és a metafizika foglalkoztatták. „Platonikus maradtam egész életemben” – nyilatkozta egy alkalommal, és az akkor divatos fiziológiai pszichológia érdekelte. Bírálta kora irracionálizmusát, de a racionalizmust sem tette kritikátlanul magáévá. A fin de siècle pesszimizmusával szemben Comte, Hume és Kant racionalizmusán nevelkedett. Filozófiájának egyik alaptétele: Jézus és nem caesar.

A századfordulón Masaryk és nemzedéktársai: Goll, Gebauer, Hostinsky a realizmus jegyében és a pozitívizmus eredményeképpen nehéz eszmei harcban, tudományos alapossággal megcáfolták az 1820 táján hamisított és a későbbi évtizedekben egy romantikus közgondolkodást kialakító ócseh epikai énekek valóságát. Nagy erkölcsi bátorságra volt szüksége Masaryknak a nacionalista-soviniszta árral szemben kimondani az igazságot. Valójában Masaryk szervezője volt a kézíratharcnak, és kíséző sorokkal látta el Ge-

bauernak, a kiváló nyelvésznek az Athenæum 1886. február 13-i számában megjelenő cikkét, aki bebizonyította, hogy a Dvúr Králove-i és a Zelená Hora-i kéziratok csupán leleményes hamisítványok. A cseh nacionalista közvélemény mégis elsősorban Masaryk ellen indított „irtó hadjáratot”: denunciálták, gyalázták, fenyegették, inzultálták, és jellemző módon azzal vádolták, hogy eladta magát a németeknek és a zsidóknak.

Ez a kéziratügy rendkívül fontos periódusa életének. A szellemi harc arra kényszerítette őt, hogy foglalkozzék Dobrovsky, Jungmann, Safarik korával, annak a korszaknak az irodalmával, amelyben a hamisított kéziratok valóban keletkeztek. Erről az élményéről így beszélt Čapeknek: „Figyelmesen átláboltam a 18. és a 19. század irodalmán, hogy áttekintsem a kéziratok keletkezése körüli időszakot, és megismerjem azt a hangulatot, amelyből születtek: ezt a romantikát, ezt a történelmi érdeklődést, ezt a vágyódást azután, hogy felvegyék a versenyt más népekkel. Különösen a németekkel. A kéziratok révén megismertem a mi nemzeti ébredésünket, ez engem a messze múltba vezetett, történelmünkhöz, reformációnkhoz és az ellenreformációhoz, Palackýhoz, Kollárhoz, Smetanához és Havlíčekhez. A kézirati viták ezzel számomra is politikai eseményekké váltak: bevezettek engem a mi politikai problémáinkba.” Masaryk a viták során tiszteletre méltó erkölcsi bátorsággal vonta le azt a legfőbb következtetést, hogy nem tudománytalan eszközökkel, hamisított kéziratokkal kell megteremteni egy nemzet történelmi presztízsét. Úgy vélte, hogy a cseh történelem bővelkedik olyan szellemi értékekben, az akkori harcait is segítő tradíciókban, melyek tudatosítása, közkinccsé tétele nemzedékének megtisztelő feladata.

A Bécszet feltétel nélkül támogató ócseh konzervatívok politikai sikertelensége után a 80-as évek közepe táján kialakuló cseh politikai „realizmus”, az ifjúcseh liberális tábor élén ott látjuk Masarykot Kramár, Kaizl és mások társasá-

gában. Masaryké a politikai cselekvés tudományos, szociológiai alátámasztásával láttak munkához. A csoportban Masaryk játszott irányító szerepet, aki a cseh értelmiségi elit gondolkodását befolyásoló folyóiratok (pl. az *Athenæum*) szerkesztésével rendkívül céltudatosan hozta mozgásba a cseh szellemi életet. A cseh realista nemzedék arra törekedett, hogy a cseheket korszerű európai színvonalra emelje, és megteremtse nemzete és az európaiság összhangját. Masarykról nem alaptalanul hangoztatta egy kortársi visszaemlékezés: „európai kutató, cseh nemzetébresztő”. Joggal írja Dobossy László *Két haza között* című kitűnő kötetében: „A cseh realisták számára a politika sokkal inkább tudomány volt, mint napjainkban a politológusok *tudománya*.”

A tudósi és politikusi mezsgyét Masaryk 1891-ben lépete át, amikor harcostársaival, Kaizllal és Kramárral együtt bejutott a bécsi birodalmi tanácsba. Igaz, itt még a fő politikai szerepet Kaizl játszotta. Bécsi éveit, a német kultúrához kapcsolódó kötelékeit, akkor még feltétlen Monarchiahűsége, Palacký történelmi filozófiájának megvallása („Ha Ausztria nem volna, ki kellene találni”) mérsékelték politikai magatartását. Helytelenítette az ifjúcsehek módszereit, túl radikálisnak tartotta őket, és ezért a *Čas* (Idő) című lapban a „közélet megnyugtatótát” propagálta. Ezekben az években – és még a századforduló után is – kész együttműködni a kormánnyal, a nemességgel, a klérussal.

A birodalmi tanácsban tagja lesz a választójogi bizottságnak, és felszólalásai az iskolareform ügyében, valamint a delegációkban a szerb-horvát kérdésben figyelmet keltenek a személye iránt. Amikor tájékozódás céljából beutazza Boszniát és Hercegovinát, Kállay Béni kémei figyelik. A konzervatív cseh sajtó és pártja túlzott jelentőséget tulajdonít délszláv kapcsolatainak, és bár változatlanul nem ért egyet a cseh liberális kispolgárság radikalizmusával, a politikai dilemmát úgy oldja meg, hogy 1893-ban kivonul a bécsi birodalmi tanácsból.

Szükségét érezte annak, hogy lapalapítással és néhány fontos tanulmány megírásával tisztázza magát nemzete számára a múltból a jelenbe vezető út érdekében. Még 1893-ban Drtinával és Kaizlall együtt megalapítja a *Naše doba* (Korunk) c. folyóiratot. A nemzeti élet kritikai szemlélete hatotta át e lap cikkeit, amelyek jól szolgálták a nemzeti feladatok tudatosítását. Masaryk tervszerűen készült fel nagy történelmi feladatára, és nem véletlen, hogy műveinek a sorában elsőként egy általános problematikát igyekezett tisztázni. A *cseh-kérdés* (Česká otázka) című munkája, amely 1894-ben jelent meg, Palacký romantikus szemléletű nagy történelmi művével (*A cseh nemzet története*) állítható egy sorba. Míg Palacký a cseh nép múltjával ismerteti meg olvasóját, addig Masaryk a 19. századvég cseh viszonyait elemzi realista látásmóddal, és a közvetlen jövőre törekszik politikai útmutatást nyújtani. Alig egy év múlva, 1895 decemberében befejezi *Ján Hus* című tanulmányát, amelyben a cseh reformáció történelmi jelentőségét elemezve, a jelen számára értékeli a huszita szellemi-politikai örökséget. És ismét egy év elteltével kiadja az általa nagyra értékelt Karel Havlíčekről írt munkáját a nemzeti újjáébredés céljairól és módozatairól.

Masaryk fenti munkásságát a századforduló éveiben úgy jellemezhetnénk, ahogy azt Kovács Endre összegezi a már említett művében: „Masaryk egyetlen eszmében kívánta összesűriteni azt, amit a cseh történelem értelmének tartott. Hus, Chelčický, Komenský, Dobrovský, Kollár, Palacký műveinek tanulmányozása alapján ezt az eszmét a humanizmusban találta meg.” Masaryk valóban egyetlen szervesen összefüggő folyamatban látja a múltban a szláv és a cseh nemzeti mozgalom kibontakozását a humanitás, a kultúra, a szabadság jegyében. A humanista örökség szerves folytatásának tekinti a saját korában folytatott, az újságírásban és a tudományban kifejtett munkásságát. Nála a cseh történelmi arcképcsarnok a realistákkal zárul, akiknek programja Masaryk szemében a humanizmus betetőzése.

Masaryk cseh történelmi interpretációja, hogy a cseh történelem folyamatossága a humanitásban jelölhető meg, és a cseh nép a humanitás népe, ugyanúgy elfogadhatatlan, mintha mi azt állítanánk a magyar történelemről, hogy az szakadatlan harc volt a független államiság megvédése, a nemzeti függetlenség érdekében. Ahogy a magyar történelemre nem csupán a különböző idegen hódítók elleni szakadatlan küzdelem jellemző, hanem ennek voltak az ezredév során Fráter Györgyei és Deák Ferencei is, ugyanúgy elmondhatjuk a cseh történelemről, hogy Komensky mellett ott volt a nem humanista Jan Žižka és Prokop Holy, a huszizmus katonai szárnyának vezérei. A legújabb kornál maradvá hadd említsük meg, hogy a humanista Masarykkal szemben, a háború alatti munkatársát és későbbi utódját, Eduard Beneš már sokkal inkább a gátlástalan machiavelizmus jellemezte politikai pályáján.

Fontos kérdés Masaryk eszmerendszerében a szocialistákhoz, a munkásmozgalomhoz való viszonya, nézetei a marxizmusról. Találónan jellemzi Masarykot egyik életrajzírója, amikor azt írja róla, hogy olyan antimarxista, aki számol a marxizmus hatásával. A háború előtti megnyilatkozásait vizsgálva, számos esetben mondta magát szocialistának. (Főleg a *Szociális kérdés*, a *Humanitás eszményképei* és az *Oroszország és Európa* című munkáiban.) Valójában a Webb házaspár és Shaw szocialista nézeteihez állt közel. Ezért leginkább a fabianusokhoz sorolható, a 90-es években tagja is lett bécsi csoportjuknak.

Masaryk természetesen eredetiben, németül olvas-ta és tanulmányozta Marx és Engels műveit. Az utóbbinak részben kortárs is volt, hiszen Engels 1892-ben halt meg, és Masaryk jól ismerte az *Anti-Dühringet*, *A család, állam és magántulajdon eredetét*, a *Feuerbachot*. Ami Marxot illeti, az ő legnagyobb érdemének azt tekinti, hogy nemcsak magyarázni próbálta a világot, hanem meg is változtatni, és a tudást a tömegek sajátjává kívánta tenni. Így az embert a tör-

ténelem döntő tényezőjeként fogta fel. Viszont általánosan jellemző Masarykra, hogy a marxizmust leegyszerűsítve értelmezi, és azért bírálja *A tőke szerzőjét*, mert mindent a gazdasági viszonyokból magyaráz. A marxi–engelsi dialektika jelentőségét sem ismerte fel a cseh politikus. Viszont nem tagadta az osztályharcot, de a történelem alakításában más tényezőknek is szerepet juttat, és arra figyelmeztet, hogy a két alapvető osztály: a burzsoázia és a proletárok között lévő középosztály nem proletárosodik el marxi értelemben, és szerepe sokkal jelentősebb – mindkét osztály szempontjából –, mint azt Marx és Engels feltételezték. Mindent összevéve azonban Masaryk megtanulta a marxizmus klasszikusaitól, hogy korának társadalmát a szociális ellentétek feszítik, és – mint 1899-ben írta – „a szociális kérdés nyugtalanságot és elkeseredést, valamint vágyakozást jelent ezrek és milliók részéről”.

Figyelemre méltó, hogy Masaryk az értelmiségről vallott nézeteit államelnök korában is fenntartotta, és kijelentette: „...nálunk az értelmiség helyzete a nemzeti újjászületés kora óta egészen sajátos volt. Az értelmiség szellemi vezető lett és jelentős részben politikai is.” Egy másik alkalommal pedig nyomatékkal hangsúlyozta: „...azt az óhajtásomat fejezem ki, hogy ...az értelmiségnek a köztársaságban és a nemzetben törvényes küldetése van.” (T. G. Masaryk: *Erkölcsei problémák*. Bratislava, 1935. 212–215.)

A marxizmus mellett Masarykot a század végén a vallás problémája is foglalkoztatta. Mint általában az erkölcs kérdését, a vallásos hitet és a kereszténységet is az aktív cselekvés oldaláról fogta fel. Magatartására jellemző volt, hogy morális kérdésekben hajlandó volt a legmesszebbre menni. Jól példázta ezt a hírhedt Hilsner-ügyben való szereplése. Mint ismeretes: a század végén a klerikális, antiszemita reakció szívesen nyúlt az ún. rituális gyilkosság vádjának fegyveréhez. Nem csupán Magyarországon (Tiszaeszlár), vagy a cári Oroszországban (Kijev), hanem Csehországban

is volt ilyen per. Közös forrása ezeknek a nép elmaradottságából eredő antiszemitizmus, amely sérelmeinek, nyomorának okozóját a zsidóságban látta. Ilyen vérvádi eljárást indítottak Polna morvaországi községben 1899 tavaszán egy Hilsner Lipót nevű zsidó csavargó ellen. Masaryk hozzáfogott a Hilsner-ügy tanulmányozásához, és amikor meggyőződött a vád valótlanságáról, kiadta híres röpiratát a polnai pörről. Bécsben a birodalmi gyűlésben is felolvasták a röpiratot, és amikor a régít új igazságügy-miniszter váltotta fel, aki kész volt új tárgyalás kitűzésére, antiszemita pogromok robbantak ki Csehországban, s az üldözöttek neve mellett visszhangzott a Masaryk név is. Gyűlölettel kiáltozták, hogy „zsidóbérenc”, aki elárulta a cseh nemzeti függetlenség eszméjét, és beállt a zsidók zsoldjába. A sajtóharcban a nagy cseh lapok nem közlik Masaryk cikkeit, mire Bécsben és Berlinben jelenteti meg írásait, és cáfolja a vérvád meséjét. Egész Európában ismert lesz a polnai eset. Volt bátorsága még betegen is elmenni a prágai egyetemre az ellene tüntető diákok közé, és kijelenteni: „Azért léptem fel a polnai ügyben, mert a klerikális antiszemitizmust nemzeti veszedelemnek tartom.” Évekig tartott ellene a hecckampány, és igazán csak a munkásság állt mellette.

Masaryk híre eljutott Budapestre is, ahol a magyar progresszió felfigyelt tevékenységére. *Poligámia és monogámia* című tanulmányát a *Nő és a Társadalom* nevű budapesti folyóirat 1908. évi júliusi és szeptemberi számai jelentették meg. Különösen nagy tekintélyt szerzett a magyar fővárosban antialkoholista tevékenységével, és az e téren folytatott tudományos, felvilágosító agitációs munkájával. *Etika és alkoholizmus* című tanulmányát Korányi Emil fordította magyarra. A kb. egy ív terjedelmű brosúrát Budapesten 1910-ben az Alkoholellenes Egyesületek Országos Ligájának kiadványai sorozatban jelentették meg. – „A mi századunk a természettudományok kora. Az élet feltételeinek tudományos megállapítása után most a feltételek lehető megköny-

nyítése és elviselhetőbbé tétele a tudomány s a gyakorlati politika legégetőbb gondja.” A fenti megállapításokkal kezdi Masaryk az írását. A továbbiak során az alkoholizmus és az erkölcs közötti összefüggéseket taglalja. A modern etika elítéli az alkoholizmust, mert meggyengíti, eltompítja a felfogóképességet, a gondolkodást, az individuum cselekvőképességét. Masaryk felismeri az alkoholizmus általános társadalmi veszélyességét. Mint írja: „Az alkoholizmus a társadalmi és politikai egyenlőség és szabadság ellensége, az alkoholizmus a demokráciával is ellentétes... mert az egyik oldalon megvalósul a társadalmi és politikai megköttöttség és rabszolgaság, a másikon a mindeneget leigázni vágyó kizsákmányolás.”

Masaryk magyar kiadványai jó ajánlólevelet jelentettek a cseh tudósok a budapesti út számára. A Társadalomtudományi Társaság meghívására 1910-ben érkezett Budapestre, hogy ott a Reform Klub vacsoráján közvetlen eszmecsere folytán ismerkedhessen meg a magyar radikális értelmiség egy csoportja a neves cseh politikussal és tudóssal. Nem a politikust, az osztrák birodalmi tanács tagját hívták meg, hanem azt a tudóst, aki közreműködött a Dvůr Králove-i és a Zelená Hora-i kéziratok leleplezésében, kiállt a tudományos kutatás szabadsága mellett, és a nacionalista-antiszemita ár ellen úszva bátran vállalta a „zsidóbérenc”-ség vádját. A fiatal magyar radikális értelmiség azt a prágai egyetemi tanárt köszöntötte, akinek filozófiai és szociológiai munkássága kiváltotta a magyar progresszív értelmiség tiszteletét és elismerését.

Vámbéry Ruzstem visszaemlékezve Masaryk budapesti látogatására, egyik tanulmányában Masarykot a magyar Pulszky Ágostonhoz hasonlítja, aki hazánkban úgyszintén Hume, Comte és Spencer filozófiájának az ismertetésével végzett hasznos tevékenységet. Vámbéry Masaryk szociológiájáról írt tanulmányában összehasonlítja tudományos tevékenységét a századforduló Magyarországnak a Társa-

dalomtudományi Társaság körül csoportosuló tagjaival. Véleménye szerint Somló Bódogékat ugyanaz a pozitívizmus jellemezte, mint a masaryki gondolatkört. Vámbérytól tudhatjuk meg, hogy Masaryknak a történelmi materializmusról írt bírálata (*Die philosophischen und soziologischen Grundlagen des Marxismus*) hozta közel a magyar polgári radikális fiatalokat a neves cseh professzorhoz. „Tőle tanultuk meg – írja Vámbéry –, hogyan lehet Marxon át Marx fölé emelkedni. Abban az örök küzdelemben, amely az anyag és a gondolat között folyik, Masaryk a gondolat mellé állt... és az egyénnek, mint a gondolat kifejezőjének méltó helyet követel a társadalomban.” Habár Vámbéry is túlértékeli Masaryk tudományos munkásságának jelentőségét, különösen szociológiai tevékenységét, azért ő is megállapítja, hogy Masaryk a szociológia művelői közt nem szerepel mint „rendszeralapító”. Elemzését végül is azzal az érdekes összehasonlítással zárja, hogy miként Mazzini és Kossuth – mindketten a nemzeti eszme európai méretű képviselői – történelmi hivatásuk betetőzését az Egyesült Európai Államokban és a Dunai Konföderációban – tehát nemzetközi (ma így mondhatnánk: szupranacionális, V. K.) eseményekben – találták meg. Masaryk is azt vallotta, hogy „az általános föderalizmus az emberiségnek egyetlen értelmes célja.” (Vámbéry Ruzstem: *Masaryk szociológiája. Masaryk G. T. élete, működése és hatása*. Bratislava, 1930, 59–64.)

Vámbéryn kívül Jászi, Károlyi és mások is foglalkoztak – ha csak utalásszerűen is – Masaryk és a korabeli magyar progresszió kapcsolataival; sőt Lukács György is figyelmet szentelt személyének. Ezekben az utalásokban a cseh és a magyar társadalom közötti összehasonlítás alapján azt a végkövetkeztetést olvashatjuk, hogy Masarykék mögött ott állt az erős gazdasági és politikai pozícióban lévő cseh polgárság, valamint polgári értelmiség, akik magukévá tették az ifjúcsehek nemzeti törekvéseit. Míg Magyarországon Jászi Oszkár és csoportja a magyar polgárság gyengesége kö-

vetkeztében nem támaszkodhatott ilyen társadalmi bázisra. Politikai erővé a függetlenségi 48-as párt balszárnya, a Károlyi-párt csak egy vesztes háború után válhatott. Maga Károlyi írja önkritikusan visszaemlékezésében, hogy nekik nem volt meg az a politikai vonaluk és éleslátásuk, amely Masarykot a háború kitörése után külföldre vezette és a cseh nemzeti ellenállás vezetőjévé tette.

Masaryk budapesti útját megelőzően már évek óta kapcsolatot tartott a fiatal szlovák értelmiség Prágában tanuló csoportjával, akik közvetlenül tájékoztatták őt a magyarországi helyzetről és a szlovákság problémáiról. Masarykot tekintik szellemi vezérüknek. Ők alapítják meg a *Hlas* (Hang) című folyóiratot, és később jelentős szerepet játszanak a csehszlovák egység létrehozásában. Ők is meghívják maguk közé Masarykot, aki az 1911-ben a szlovák értelmiség előtt tartott előadásában a csehszlovák kölcsönösséget hirdette. Ez az ún. hlasista értelmiség nyíltan csehbarát és magyarelles programjával céltudatosan küzd Masaryk oldalán a két nyelvrokon nép közös hazája megteremtéséért.

A 20. század elején természetesen minderről még nem esik szó. Masaryk koncepciójában egy olyan, a Palacký-hagyaték szellemében demokratikus alapokra helyezett Monarchia szerepel, ahol a többségi szláv népeknek – és elsősorban a cseheknek – kell megszerezniük az irányítást. Ennek érdekében igyekszik Masaryk befolyásolni a bécsi külpolitikát. Terveiben úgy kívánná megerősíteni a Monarchia nemzetközi pozícióit, hogy a császári Németország és a cári Oroszország felől fenyegető nyomást egy erőteljes angol orientációval ellensúlyozná. Szándéka ekkor teljesen megegyezik az angol nagytőke érdekeivel és a brit külpolitika törekvéseivel. A Foreign Office és a vezető angol publicisták Masaryk személyét alkalmasnak látják e tervek megvalósítására. Wickham Steed és Seton Watson (írói neve Scotus Viator) angol újságírók és az amerikai Charles Crane (Wilson személyes ismerőse!) nyitják meg Masaryk számára

a kaput az angol és amerikai lapokhoz, egyesületekhez, sőt a kormányaikhoz is.

A Monarchián belüli és egyben nemzetközi kapcsolatait is megerősíti, hogy 1907-ben Masaryk fellép a választásokon, és Drtinával együtt győzelmet aratva a cseh realizmus programjával, ismét tagja lehet a bécsi parlamentnek. Neve a zágrábi és a bécsi perekkel a nemzetközi érdeklődés előterébe kerül. Mindkét ügynek akadt magyar vonatkozása is. Zágrábban 1909-ben hazaárulással vádoltak 53 horvát értelmiségit és parasztot. Kiderült, hogy magyar ágensek okiratot hamisítottak terhükre. A kivégzés veszélye fenyegette őket. Korábbi jó délszláv kapcsolataira való tekintettel kérték Masarykot, menjen el Zágrábba. Nem térhetett ki a felkérés elől, leutazott, jelen volt a pernél, és jelentése alapján a birodalmi tanács megsemmisítette az ítéletet. A másik botrány a Friedjung-ügy volt. Ez a neves osztrák történész hamis okmányokat hozott nyilvánosságra, amellyel az Ausztria-ellenes szerb üzemeket akarta bizonyítani. Csakhamar kiderült, hogy az okmányok hamisak. Supilo horvát képviselő elárulta Masaryknak, hogy a hamisítás mögött Aerenthal külügyminiszter és Forgách követ ügynökei állnak. Masaryk bebizonyította a hamisítást. E két ügyben játszott pozitív szerepével Masaryk rendkívül nagy tekintélyt szerzett a délszláv politikai körökben, akik az első világháború és a Párizs környéki békek időszakában az új állam, Csehszlovákia számára előnyösen viszonozták ezt az „igazság bajnokának”.

A világháború kitörése előtt – hangsúlyozzuk – Masaryk koncepciójában fel sem merült az Ausztriától való elszakadás gondolata. Sőt: nemcsak külpolitikailag, hanem belpolitikai téren is a Monarchia megszilárdítását óhajtotta. Híve volt az Angliával és Franciaországgal kiépítendő együttműködésnek s a birodalom demokratikus átalakításának, polgári reformokat kívánva. A háború kitörése után, mielőtt emigrált, szükségesnek tartotta, hogy még egy kísér-

letet tegyen az osztrák hivatalos köröknél a cseh autonómia kiharcolása érdekében. Miután meggyőződött arról, hogy a háborús „győzelmektől” megkótyagosodott bécsi szoldateszkától semmi jót nem várhat népe számára, csak akkor szánta el magát a „pereat Austria et fiat justitia!” (Pusztuljon Ausztria, és győzzön az igazság!) kimondására.

„Az a program, amelyet Masaryk egy rotterdami szalodában fejtett ki előttem egy titkos megbeszélésen, 1914 októberében – írja Seton Watson e sorsdöntő találkozóról –, 1918 októberében csaknem az utolsó szaváig megvalósult...” Ugyancsak e skót publicista állapítja meg Masarykról, hogy „nincs még egy hasonló felelősségű államférfi Európában, aki olyan széleskörűen és világosan meghatározta az általános politikát, nemcsak a csehet, hanem az európaiat is”.

Tehát Masaryk 1914 őszén már kész tervekkel utazott ki Hollandiába, amelynek lényege: Ausztria-Magyarország széttúzása és Közép-Európa átalakítása. Seton Watson Masaryk emlékiratát eljuttatta a szövetséges kormányok londoni képviselőihez, és ezzel megindult a cseh emigráció gépezete. Régi és új barátait mozgósítva, Masaryk Olaszországba utazott, és ott fontos tárgyalásokat folytatott, majd onnan Genfbe ment. Nyugat-európai utazásait az osztrák konzul tudtával, legálisan, szabályos útlevéllal tette meg. Szinte hihetetlenül hangzik, hogy a Habsburg-birodalom parlamentjének egyik képviselője a hatóságok tudtával utazgat az európai államokban, szövi a szálakat az ellenséges diplomáciával a Monarchia feloszlatásáról, és a korabeli osztrák kémiszolgálat és elhárítás erről mit sem tudott!

Masaryk emlékirata – amely alapját képezte a Cseh-szlovákia létrehozásáért folytatott harcnak – koncepciójában egyesítette az államjogi, a történelmi és a természetjogi elveket, vagyis nem tartotta magát a Cseh Királyság történelmi határaihoz. A „természetjog” alapján Észak-Magyarországot – Szlovákiát – is hozzá kívánta csatolni az új államalakulathoz. A cseh emigráció későbbi tervei is ragaszkodtak

az ún. Szlovákia Csehországhoz csatolásához, és a háború végén – Masaryk amerikai tárgyalásainak eredményeképpen – bejelentették igényeiket Kárpátaljára is.

A négy háborús évet Masaryk különböző anyagi források (főleg amerikai csehek és szlovákok adakozásai, előadás-honoráriumok stb.) felhasználásával Európa, Ázsia, Amerika egyes városaiban élte végig. 1914 decemberétől 1915 januárjáig Rómában, utána szeptemberig Genfben, 1915 szeptembere és 1917 májusa között Párizsban és Londonban, majd 1917 májusa és 1918. április 1. között Péterváron, Moszkvában, Kijevben és Vlagyivosztokban tartózkodott. Az amerikai fővárosból 1918 decemberében érkezett haza, tehát már a Csehszlovák Köztársaság megalakulása után. A cseh államférfi ezt a hatalmas és fárasztó úti programját – amely tele volt izgalmas tárgyalásokkal, fontos diplomáciai-politikai megbeszélésekkel, propaganda-előadásokkal – 64 és 68 közötti esztendeiben csinálta végig. Legközelebbi munkatársa Beneš lett, aki fiatalos hévvel és rendkívüli szívóssággal vetette bele magát a munkába. A szervezéstől a konspirációig nem ismert fáradtságot, és nem válogatott az eszközökben sem. Párizs jutott Benešnek, ahol a triumvirátus harmadik tagjával, a szlovák Milan Rastislav Stefaníkkal dolgozott együtt. Masarykék fáradhatatlan tevékenységének kellő nyomatékot adott a főleg cseh hadifoglyokból szervezett, a háború végén mintegy 90 ezer főre becsülhető oroszországi légió, amelynek az orosz forradalom elleni, ellenforradalmi fellépését az antanthatalmak örömmel üdvözték. Ez a légió 1917. március 20-án kikiáltotta az önálló Csehszlovákiát, és a párizsi Cseh Nemzeti Tanácsot fogadta el ideiglenes kormányának.

Masaryk – akit politikai híre még a világháború előtt megelőzött a nyugati országokban – az antanthatalmak vezető államférfiait sok fontos kérdésben képes volt befolyásolni. Jászi Oszkár – akinek nézetei a kis nemzetek problémáinak megoldásáról sok tekintetben eltértek Masarykétól

– hitelt érdemlően állapította meg, hogy „Wilson elnök politikájára, ezen politika irányelveire, sőt részleteire talán senkinek nem volt akkora befolyása, mint Masaryk elnöknek.” (Jászi Oszkár: *Masaryk elnök tanításai*. Masaryk G. T. élete, működése és hatása. Bratislava, 1930. 76.)

Az első világháborúban kialakított koncepcióját a legkiérleltebben és a legátfogóbban *Az új Európa* című írásában fejtette ki. (Nová Europa. Stanovisko slovanské. Praha, 1920.) Írásainak egy része először az oroszországi *Československý delník*-ben jelent meg folytatásokban 1918. április 16-tól, majd 1918 októberében angol és francia nyelvű kiadvány készült belőle. Okfejtésének egyik vezérfonala, hogy igazolja a kisállamok létjogosultságát, illetve új kisállamok megalakításának szükségességét. Úgy vélekedett, hogy a kis nemzetekre a fő veszélyt a német imperializmus, a pángermanizmus jelenti. Míg Közép- és Kelet-Európában e kis nemzeteknek az Osztrák–Magyar Monarchia és az európai Törökország áll útjukban, amelyek befolyásolható szövetségesei Németországnak. Ezért kell e soknemzetiségű államokat felszámolni.

Véleménye szerint a nemzeti államok kialakításánál relatív igazságosságra kell törekedni, ami annak az elvnek az érvényesítését jelenti, hogy minél kevesebb legyen a kisebbség létszáma, de ugyanakkor biztosítani kell számukra a polgári (ma úgy mondhatnánk: emberi) jogokat. Figyelemre méltó Masaryknak az az elgondolása, hogy a határok megállapítása egyes esetekben csak ideiglenes és átmeneti rendszabály lesz. Ha a népek „megnyugodtak”, akkor majd izgalom nélkül és objektív megfontolások alapján lehet megvalósítani a néprajzi és kisebbségi határok kiigazítását. Szerinte egyébként az új Európában olyan szabad kisebbségek lesznek, amelyek nagy szerepet fognak játszani Európa megszervezésében, s feladatuk lesz az „igazi nemzetközi-ség” kifejlődését szorgalmazni. Masaryk új Európája ellene volt a kisebbségi kérdés áttelepítés útján történő megoldásá-

nak. A legközvetlenebb munkatársa, Beneš viszont egy negyedszázad múltán – mint ismeretes – éppen ellenkezőleg járt el, amikor nemcsak a német kisebbség millióit telepítette ki az országból, hanem így szerette volna megoldani a magyar kérdést is.

Az első világháború után a békeszerződések rendelkezései alapján, valamint a Népszövetség gyakorlatában megvalósult az a Masaryk által felvetett követelmény, hogy a kisebbségi kérdést ne tekintsék belügynek. Létrehozták a Masaryk követelte döntőbírószágot, a nagyhatalmak a békeszerződésbe foglalták a kisebbség védelmére vonatkozó rendelkezéseket, valamint kis szövetségeseikkel kisebbségvédelmi szerződést kötöttek. Így Ausztria és Csehszlovákia, Németország és Lengyelország, valamint Csehszlovákia és Lengyelország. Minden úgy festett, mintha tökéletes lenne a kisebbségvédelem nemzetközi garanciája. A valóságban azonban kiderült, hogy a kisebbségi sérelmek nem oldódtak fel, mert a nemzetközi fórumok nem voltak képesek a problémák békés rendezésére. Masaryk ezt meg is írta egyik feljegyzésében, amit a nemzetgyűlésnek küldött, hogy a „párizsi béke nem szervezte meg Európát pontosan a nemzetiségi elv alapján”. És későbbi politikai gondolataiban kifejtette a nyelvkérdésről vallott alábbi nézeteit: „A nyelv igen lényeges része a nemzetiségnek, de... a modern állam, a demokratikus állam szempontjából a nyelvnek főképpen adminisztrációs jelentősége van. Mi helyesen fogjuk megoldani a nyelvi és kisebbségi problémát, ha a nyelvi kérdés nem lesz, mint Ausztria–Magyarországon volt, elsősorban politikai kérdés, hanem adminisztrációs kérdéssé válik.” A valóságban csakugyan kiderült, hogy a nemzetközi fórumok nem voltak képesek a problémák békés megoldására. Akkor azonban még Masaryk nem gondolhatta, hogy a náciizmus előretörésével a náci Németország csak eszközként használja fel a kisebbségi sérelmeket egész Európát leigázó tervei érdekében. És szövetségesei nem különbül.

Erre éppen a legjellemzőbb példa a müncheni politika kikényszerítése Csehszlovákiával szemben. Ekkor már nem érvényesültek Masaryk magasztos elvei. És az utódállamok: Csehszlovákia, Jugoszlávia, Románia politikai elitje önző és nacionalista politikájukkal arra törekedtek, hogy a békeszerződésekben nekik juttatott területeket megtarthassák, miközben a politikai és a kulturális elnyomás különböző eszközeit alkalmazták nemzetiségeikkel szemben. Természetesen beleértve a több mint három és fél milliónyi magyarságot.

K. VÍGH KÁROLY

(Folytatjuk.)